

Степко М.Ф.

Директор Інституту вищої освіти НАПН України

Національний експерт з реформування вищої освіти України

ВИСТУП

на семінарі для координаторів ЄКТС, 20.09.2012 р.

«Розвиток Болонського процесу протягом 2000-2011 рр. і завдання на період до 2020 р.»

Можна вважати, що останні напрями розвитку БП можна відслідковувати по тематиці зустрічі міністрів країн учасниць у Бухаресті, результати якої обговорювалися експертами ТЕМПУС на конференції у м. Вільнюс травень 2012 р. Деякі нові тенденції можна також прослідкувати розглядаючи матеріали останніх конференцій на Кіпрі та у Лісабоні.

Зокрема тема дискусій по БП на Кіпрі (2010 рік) позначалася як **social dimension?** Тобто соціальні аспекти (масштаби) діяльності вищої школи. Це ж певною мірою було продовжено на семінарі у Вільнюсі, де, крім цього розглядалися такі проблеми як: впровадження рамок кваліфікацій, забезпечення якості, визнання документів про вищу освіту, інструменти прозорості, стратегія мобільності, соціальний вимір вищої освіти, міжнародна відкритість.

У контексті цього напряму діяльності в рамках БП увага концентрується на таких аспектах:

- рівні можливості у вищій освіті;
- доступ, участь і успішне завершення навчання;
- фінансова підтримка;
- керівництво і консультування;
- участь студентів в управлінні освітою;
- рівні можливості в мобільності, направленість фінансової підтримки, усунення

перешкод та забезпечення стимулювання.

Іншими словами ставиться завдання змінити місію університетів, об'єднання в ідеї соціального забезпеченні всього – прийом, навчання, студентська підтримка, дослідження, співробітництво із суспільством, кар'єрна підтримка і т. п.

Головне, що з цього слідує – вища освіта розглядається як суспільне благо, а не освітня послуга. У цьому виборі міститься дві можливості розвитку вищої освіти і вони кардинально відрізняються. Досить сказати, що у другому варіанті освіта опиниться у вирі ринкових негараздів і тягар фінансування фактично перекладається на плечі студентів та їх батьків. Питання складне й це тема окремої розмови. Певним чином вона обговорюється в деталях у моїй публікації, що розміщена у виданні НАПН України „Педагогічна і психологічна науки в Україні”, том 5, Вища школа, 2012 рік.

При цьому В.О. несе відповідальність перед своїм суспільством. Ми рухаємося до знанневого суспільства, яке потребує більш кваліфікованої робочої сили.

Увага концентрувалася на 4-х напрямках:

- навчання протягом життя та соціальні аспекти забезпечення цього; забезпечення академічних та соціальних послуг, що адаптовані до потреб студентів, забезпечення студентам підтримки щодо потреб доступу на ринок праці;
- модернізація вищої освіти;

- академічна мобільність;
- працевлаштування.

Чому цим зацікавилися?

Тому, що суспільство має звертати увагу на: проблеми доступу нетрадиційних студентів, непрезентабельні групи (їх ознаки – гендерні, етнічні, національні, вікові, з обмеженими можливостями, статус щодо працевлаштування), можливості надання другого шансу, покращання робочої сили, визнання попереднього навчання, персональне зростання, активна позиція у громадянському суспільстві; нові кар’єрні можливості. Доступ слід забезпечувати із врахуванням того, що всі категорії також відрізняються за вхідним рівнем знань, географічним розміщенням, попереднім рівнем освіти. Для нетрадиційних категорій допускається альтернативи вступних вимог із більш низькими стандартами, більшою академічною підтримкою, більшою тривалістю навчання. Це корисно як для зміцнення засад громадянського суспільства, так і для самих освітніх установ, що покращить показники кількості вступників.

У Лісабоні розглядалися питання інтернаціоналізації у вищій освіті.

Як прив’язати інтернаціоналізацію до ідеї підвищення якості освіти, а може й культури?

- Як вища освіта сприятиме зміцненню всебічної інтернаціоналізації, яка не відокремити окремих суб’єктів і не створити паркан еліти?
- Як інтернаціоналізація може бути як загроза **глобального громадянства** та як зробити це найкращим чином?

Світ у якому ми живемо, мені сподобалося як його охарактеризував представник асоціації студентів Європи:” Ваш автомобіль є японським. Ваша піца італійська, ваші вина Чилі. Ваша демократія по-грецьки, Ваш кава бразильська, чай індійський, годинник швейцарський, ваша мода – французька, ваша сорочка індіанця, ваше взуття тайське, ваша електроніка – Китайська, Ваш газ – російський. І ви скаржаться, що ваш сусід є іммігрантом? Слід взяти себе в руки!

Щодо університетів, то Інтернаціоналізація як істотна частина – була як традиція і амбіції всіх істинних університетів впродовж всієї історії, за винятком старовинних університетів ("Аномалія національних університетів", Ван Гінкель 2011). Її розглядають як вкорінення в національні або регіональні ідентичності, транскордонної діяльності, яка є доповненням до місії установ у їх власному контексті. . Болонський процес розглядається як основний чинником з точки зору відповіді на глобалізацію і очікування щодо задоволення ринку в умовах вузу (Miklavic 2011).

На мою думку (я про детально це говорив у своїй доповіді на Міжнародній конференції у Маріупольському гуманітарному університеті) для нас в процесі інтернаціоналізації на сьогоднішньому етапі становлення вищої освіти головним є те, щоб ми змогли захистити інтереси національної вищої школи, оскільки поки що нам тяжко конкурувати із традиційними провайдерами вищої освіти у Європі, - Англія, Франція, Німеччина, які у свою чергу прагнуть конкурувати на рівних із США.

Одне із завдань БП – це забезпечення привабливості європейського простору освіти. А це складний комплекс завдань. За рахунок чого це планується зробити? Тут доцільно навести слова з промови одного з керівників комітету Ради Європи з питань освіти і науки Шюр Бергена на конференції міністрів освіти і науки в Лондоні 17.05.07.

„Привабливість Європи буде все більше залежати від якості та актуальності викладання, навчання та наукових досліджень. Вони є неодмінними умовами: ми не

можемо побудувати успішно зону вищої освіти на щось менше, ніж Тор якість освіти та наукових досліджень. Якісний розвиток є і повинен бути однією з основних проблем кожного викладача, студента, адміністратора й політика. (Шюр Берген Лондон, 17 травня - 18, 2007)

Зараз дедалі більше країн починають посилювати акцент на підготовку студента для ринку праці й це є дійсно важливим, але цим обмежитись не можна. Ми не повинні втратити як ціль для вищої освіти завдання підготовки випускників до демократичного громадянства, особистісного розвитку, розвитку й освоєння передових баз знань. Європейська вища освіта має оцінюватись не тільки за показником додаткової вартості, про що все частіше говорять економісти, а й цінностями розвитку особистості, передачі й використання знань їх критичним розумінням, творчим підходом та здатністю діяти та спілкуватися з людьми з іншого середовища, бути не тільки висококваліфікованими фахівцями але й справжніми інтелігентами. Прагматизм сучасного студентства стимулює розвиток вищої освіти, й це важливо для їх кар'єрного зростання, але не менш важливе завдання для вищої школи забезпечувати розвиток самої людини, зокрема щоб убезпечити саму від неконтрольованих наслідків розвитку науки і техніки, що загрожують людству.

Привабливість європейської зони вищої освіти полягає у збереженні наших основних цінностей, таких як: інституційна автономія, академічна свобода, суспільна відповідальність, що є основними поняттями Болонського процесу. Нажаль, країнам підписантам болонської угоди до 2010 року так і не вдалося згармонізувати підходи до вирішення багатьох завдань побудови спільного європейського простору, це було констатовано на конференції міністрів у Відні у 2010 році. Міністри прийняли рішення продовжити роботу й визначили термін виконання цього завдання вже до 2020 року. Але останній семінар у Вільнюсі цього року як на мене показав, що й далі все не буде просто. Зокрема це стосується стану запровадження ЄКТС. Експерти відзначили наступні проблеми: неповнота інформації (зокрема, англійською мовою) в інформаційному пакеті ЄКТС (наводиться на веб-сайті ВНЗ), невизначеність процедур визнання і призначення кредитів за періоди навчання і проходження практики за кордоном, невизначеність системи оцінок, що використовується у ВНЗ, та відсутність інформації щодо розподілу оцінок тощо.

Підкреслено також неприйнятність встановлення вимоги опанування студентом більш ніж 60 кредитів на навчальний рік для проходження виробничої/навчальної практики.

Мене особисто здивували проголошені підходи представників окремих європейських структур, які поділяють країни учасники БП за ознакою членства в ЄС, наприклад, в питаннях супроводу запровадження додатку до диплому європейського зразка та використання ЄКТС. І це у той час, коли Україна виконує всі рекомендації групи підтримки БП, ми вже створили Національну рамку кваліфікацій, що сумісна із Європейською, впроваджуємо її через перегляд стандартів, запроваджуємо нові засади гарантування якості освіти. **Тому останнім часом я більше замислююсь про те, як знайти у болонських реформах користь саме для української вищої освіти, знайти свої принципи організації системи з урахуванням наших традицій та інтересів і одночасно забезпечити їх зрозумілість для інших країн-учасників БП.**

До речі, практика показала, що багато країн обрали саме такий підхід, а не сліпе впровадження рекомендацій БП. Це оцінка, що проглядається останнім часом у

представників багатьох країн. Ми всі за академічну мобільність, але на рівних умовах щодо візової підтримки, дозволу на роботу та соціальний захист на європейському просторі вищої освіти, а головне – досягнення ефективності вищої освіти для своєї країни, це на першому місці. Звісно, що це вимагає великих фінансових ресурсів, - тобто збільшення державного фінансування, створення умов для залучення фінансування з інших джерел при умові не скорочення державного фінансування. Це все підкреслили міністри проголосивши громадську відповідальність за вищу освіту, але питання як це буде виконуватися у кожній конкретній країні? Позиція Європейської асоціації університетів теж стверджує необхідність пошуку відповідного балансу між завданням об'єднання Європи та національною та інституціональною різноманітністю. В умовах тиску Болонські показники не повинні затіняти важливість дотримання балансу між відповідальністю та удосконаленням, оцінкою якості та гарантіями якості, глибоко поміркованого розуміння між тим, що потрібно робити на внутрішніх (рівень інституції) та зовнішніх (державних або квазі-державних агенцій) рівнях.

Нові горизонти розвитку БП були розглянуті 27.04.2012 у Бухаресті на черговій конференції міністрів. Які питання і в якій постановці там підіймалися?

Глобальна мобільність студентської молоді: стимули та бар'єри.

Глобальні і регіональні підходи до забезпечення якості.

Відповідальність суспільства за розвиток вищої освіти.

Роль вищої освіти для розвитку суспільства майбутнього.

Внесок реформ у сфері В.О. для підвищення конкурентоздатності випускників вишів на ринку праці.

З цього приводу Робоча група БП разом з національними координаторами підготували документ: „**Посднуючи національні, регіональні та глобальні простори вищої освіти**”.

Автори виходять з того, що однією з найпомітніших сучасних тенденцій у всьому світі є зростаючий інтерес до інтернаціоналізації вищих навчальних закладів.

На чому наголошується в цьому документі.

Мобільність студентів і викладачів задля кращого навчання. Ще на конференції у Люмені (2009) було проголошено, що у 2020 р. 20% тих хто закінчив навчання в європейському просторі вищої освіти буде мати місце навчання або стажування за кордоном. Питання знову ж, а як це буде виконуватися для країн не членів ЄС? Одним з показників привабливості ЄПВО вважається кількість студентів, які приїхали на навчання з поза його меж. Тобто, як і було зрозуміло з самого початку запровадження БП, однією з головних його цілей є боротьба за іноземних студентів.

У цілому ж частка студентів, які отримують диплом в інших країнах незначна, десь близько 2% кількості студентів у світі.

Короткострокова або кредитна мобільність, що відбувається в рамках поточного навчання у своєму ВНЗ. Після закінчення «періоду мобільності», студент повертається до дому для завершення навчання.

Стратегія закликає країни владнати проблеми в цій області в рамках двостороннього спілкування, а також „прагнути до все більшої і більшої збалансованої мобільності країн Європейського простору вищої освіти з країнами за межами цього простору”. Слід відзначити, що в багатьох країнах у цілому світі переходять до якісних змін в питаннях мобільності. Не обов'язково "більшій кількості", але насправді "кращим" студентам із-за кордону, відкрити доступ до своєї системи вищої освіти. Інші країни приділяють головну

увагу щоб навчання за кордоном було дійсно якісним. Доведено також, що міжнародна мобільність справляє позитивний вплив на майбутній кар'єрний ріст таких випускників.

Серед кращих практик упровадження стратегії мобільності, що представлялися на семінарі у м. Вільнюс, хочу назвати: зобов'язання студентів проходити навчальну практику за кордоном (університет Гент, Бельгія), запровадження обов'язкових міжнародних програм з метою оволодіння іноземними мовами, ознайомлення з іноземним досвідом навчання (Швеція). Як стимули для розвитку мобільності зазначені: державна підтримка (гранти на навчання), гранти в рамках програми «Еразмус» для ЄС, інтернаціоналізація вищих навчальних закладів (спільні програми навчання, визнання періодів навчання за кордоном, запрошення відомих іноземних викладачів тощо), підтримка з боку випускників.

Що заважає розвивати мобільність? Типологія перешкод є універсальною, хоч дуже часто є специфічною у кожній конкретній країні. Наприклад, у той час як багато країн повідомляють про фінансові труднощі, якнайбільш серйозну перешкоду, для інших дефіцит мовних навичок - є набагато більш стримуючим фактором, що перешкоджає навчанню за кордоном, думаю для України характерним є обидва фактори, та ще слід доповнити необхідність зміцнення інструментів мобільності на національному рівні, таких як Європейська система трансферу і накопичення кредитів (ЄКТС) та Додаток до диплома (ДД), про що я вже говорив.

Глобальний і регіональний підходи до забезпечення якості.

Про якість говорять в усіх країнах, незалежно від рівня фінансування.

В цілому, зовнішній контроль якості регулюється на національному або регіональному рівні.

Забезпечення якості включає в себе наступні кроки, в залежності від контексту:

- оцінка роботи організації, іноді з використанням тестування, встановлення інформації про "довіру" до установи,
- надання уряду рекомендацій з питань політики у цій сфері, пропозиція консультаційних послуг для ректорів, президентів і віце-канцлерів, збереження установи підзвітною, як перед урядом так і перед студентською спільнотою,
- сприяння підвищенню якості, надання гарантій отримання випускниками необхідних компетенцій і робочих місць тощо.

Список можливих завдань у рамках проведення забезпечення якості тільки зростає. Цей надлишок цілей, може стати проблемою для міжнаціонального розуміння якості, а також довіри між системами вищої освіти, основу для якої, він має забезпечити.

Забезпечення якості також має комерційну форму час від часу, підтверджуючи показник якості для різних сортів продукції, які роблять наголос на досконалості, а не на відповідності основним вимогам.

Перша мета, стосується обміну досвідом і передовою практикою. Співпраця також передбачає налагоджений зв'язок міжнародних експертів між собою та створення спільних баз даних, організацію навчання і створення потенціалу. **По-друге**, виникає практична потреба у наданні транскордонної освіти, коли необхідно виходити за рамки національних кордонів і систем (оперуючи спільними кваліфікаціями або створюючи нові кампуси, і т.д.). Це саме по собі, вимагає проведення успішного діалогу щодо цілей і підходів в різних системах забезпечення якості, які повинні генерувати взаємну довіру між системами.

У 2008 р., з метою подальшого зміцнення співробітництва шляхом визначення надійних агентств, які працюють відповідно до встановлених стандартів, **було засновано Європейський Регістр забезпечення якості**. Згадана організація, серед інших своїх цілей, покликана зробити легшою процедуру визнання рішень щодо забезпечення якості вищої освіти у країнах-членах ЄПВО. Україна також стала членом цієї організації.

Створення Європейського Регістру забезпечення якості також підтверджує, що принципи поваги до загально визнаних положень забезпечення якості в Європі дозволить агентствам забезпечення якості роботи займатися проведення оглядів по всій Європі.

У Бухарестському комюніке Міністрів підкреслюється, що в найближчі роки зазначені Стандарти потребують подальшого вдосконалення у розрізі зрозумілості, універсальності застосування та збільшення коефіцієнту корисної дії документу, в тому числі і щодо сфери його компетенції. Прикладом європейського підходу щодо забезпечення якості, є затвердження Програми інституційного оцінювання (ПІО), міжнародної програми Європейської асоціації університетів (ЄАУ), яка забезпечує проведення оглядів та надання рекомендацій освітнім установам, які готові пройти процедуру зовнішньої перевірки якості, здійснюваної групою міжнародних експертів.

Сфера освіти, зокрема, вища освіта, стає одним з основних елементів соціально-економічного та культурного розвитку всіх країн, елемент взаємин між цією галуззю та суспільством в цілому, має ґрунтуватися на основі взаємної відповідальності та підзвітності. Такі відносини стають все більш важливими і повинні постійно удосконалюватися. Багатогранність цілей - до них відноситься: підготовка фахівців для ринку праці, формування активної громадянської позиції, необхідної в демократичному суспільстві, розвиток особистості, розвиток та підтримка широкої, передової бази знань. Вища освіта відіграє ключову роль у розвитку суспільств, які здатні до захисту свого життєвого середовища, стійких соціально, політично, економічно і культурно, представники яких є свідомими міжкультурного діалогу, необхідного для того, щоб жити в гармонії.

Значна увага приділяється суспільній відповідальності за вищу освіту – забезпечення сприятливих вимог ВНЗ для реалізації їх завдань. Зокрема, органи державної влади несуть виняткову відповідальність за створення законодавчого поля для розвитку вищої освіти, а також за забезпечення рівних можливостей для доступу та отримання освіти, доступної для максимально широкого, наскільки це можливо, прошарку населення. У більшості країн вони також несуть велику відповідальність за фінансування і матеріально-технічне забезпечення цієї сфери. Установи освіти - є відповідальними за надання якісних освітніх послуг, але зовнішній контроль якості освіти, в рамках наданої органам державної влади компетенції - є невід'ємною частиною державної політики.

Окремо виділяють суспільну відповідальність ВНЗ.

Враховуючи підвищену суспільну відповідальність за якість наукових досліджень, викладацькі та навчальні послуги, вищі навчальні заклади несуть відповідальність за забезпечення випускників необхідним багажем знань і досвіду в дуже широкому діапазоні навчальних дисциплін, а також отримання навичок, які дозволять їм спілкуватися і працювати з іншими людьми у себе вдома або на міжнародних теренах

долаючи культурні, мовні та вікові відмінності населення планети.

Встановлюють і сфери спільної відповідальності.

Численні та швидкі зміни, що відбуваються в системі вищої освіти в Європі і в усьому світі змінюють умови по обидві сторони цього рівняння, часто підвищуючи напругу цих двосторонніх відносин, та постійно змінюючи їх формат. У Бухаресті обговорювали ці питання й визначалися щодо взаємної відповідальності і гарантій зробити ці відносини якомога більш ефективними.

Обговорювалися також заходи щодо реформування вищої освіти спрямовані на підвищення можливостей працевлаштування випускників вишів. **Констатується, що** Досягнення кращого рівня вищої освіти вигідно, як з економічної, так і з соціальної точки зору точки зору. У першому випадку це дозволяє залучати до економічної діяльності більшу і різноманітнішу частку національного пулу талантів, а у другому - згідно з принципами соціальної справедливості, дозволяє більшому числу громадян повністю реалізувати свій потенціал.

Проте слід особливо відзначили констатацію європейськими експертами того, що і в Європі із запровадженням трициклової освіти не вирішується вже протягом десятиріччя проблема працевлаштування бакалавра. А це шкодить сприйняттю громадськістю однієї з основних ідей болонського процесу. Ви пам'ятаєте, що робилося в Україні з цього приводу. Тут сподіваються, що в пригоді стане перехід до орієнтації навчання на кінцевий результат та краща синхронізація існуючих інструментів БП, таких як ЄКТС. У цьому контексті я думаю ми поспішили в проекті закону викинути рівень спеціаліст, який суттєво пом'якшував цю проблему для України. До речі Росія, Німеччина, Австрія продовжують пропонувати студентам інженерні програми, що є по суті програмами підготовки „спеціаліста”. Нам залишається сподіватися, що це ми зможемо виправити, якщо коректно введемо й розробимо разом із роботодавцями стандарти для двох типів програм підготовки магістра – академічна та практична (за МСКО). Нажаль, свого часу ми не ризикнули або просто не змогли довести правомірність більш гнучкої концепції впровадження ступеневої освіти, що була розроблена Міністерством освіти у 1994 -98 роках. На мою думку це найбільш ефективне рішення проблеми відповідності програм підготовки запитам ринку праці та уподобанням і можливостям самих студентів.

А тепер європейські експерти констатували, що: „Диверсифікована пропозиція програм, здається, може більш точно реагувати на різні потреби суспільства у швидко мінливих умовах.

Існує явна "перехідна проблема" між вищою освітою та ринком праці, так як досить часто молоді люди з вищою освітою займають робочі місця, які зазвичай не вимагають такої високої кваліфікації”. Питається а чого ж думка української сторони свого часу не була врахована?? Нажаль все залежало від сприйняття Європою тієї чи іншої пострадянської країни.

Як свідчить інформація, що надходить з країн-сусідів Європейського Союзу можливості працевлаштування випускників останніх років залишають бажати кращого, так як освітні системи часто не демонструють гнучкості, необхідної для адаптації навчальних програм до поточних потреб роботодавців. Існує велика потреба в професійно-орієнтованих програмах першого циклу і традиційне навчання з поганими

перспективами зайнятості гостро потребує заміни більш інноваційними програми навчання чи професійної орієнтації.

В урядових та бізнесових колах, (а також серед інших зацікавлених сторін), проявляється зростаюче усвідомлення що певний обмін досвідом та проведення політики взаєморозуміння з іншими регіонами світу послужить справі стимулювання глобальної зайнятості. Виникає питання, як будуть за цих умов забезпечуватися інтереси економік окремо взятої країни, чи пойдуть працевлаштовуватися іноземні фахівці до України і чи захочуть це робити кращі випускники - українці наших та закордонних вишів?

Зараз же вважають, що зрушити вирішення цієї проблеми можна буде, цитую: „Шляхом прийняття, розробки та реалізації регіональних і національних рамок кваліфікацій в різних частинах світу, органи державної влади були задіяні у вирішенні питань розвитку особистісно-орієнтованого на перспективу студента і зосередили основну увагу на впровадженні інструменту, який має назву **«Результати навчання»**. З цієї точки зору, ці події відображають реагування установ вищої освіти відповідно до потреб ринку праці. Впровадження таких інструментів, як **«Освіта впродовж життя»** і особливо **«Визнання здобутків попереднього навчання»**, до складу якого можна також включати набуття освіти неформальним, або не зовсім формалізованим способом, розглядаються в якості стратегії з метою розширення доступу до вищої освіти й зниження дефіциту кваліфікованих працівників, шляхом визнання навичок, отриманих у спосіб, який раніше не визнавався.

У цьому зв'язку зауважу, що не прості проблеми відчуваються в застосуванні понять „результати навчання”, „компетентності”. Цьому питанню на семінарі у Вільнюсі 2012 р. для національних експертів було присвячено дві ґрунтовні доповіді представників Шотландії та Нідерландів, які суттєво по різному трактували ці поняття. Зокрема, це стосується формулювання очікуваних результатів навчання для окремих модулів та програми підготовки спеціалізації в цілому, зв'язок результатів навчання та компетентності, питання оцінювання результатів навчання. Підкреслено необхідність забезпечення послідовності формулювання результатів навчання на всіх рівнях (Дублінські дескриптори – Національна рамка кваліфікацій – програма навчання – окремі модулі/навчальні дисципліни), необхідність навчання викладачів формулюванню результатів навчання.

Питання складне й для визнання результатів навчання. **Думаю, що нам в Україні теж слід** започаткувати його поглиблене вивчення і запросити європейських експертів. Слід розібратися й знайти спільний знаменник у розумінні та застосування понять ЗУН, компетенції, результати навчання та ще й в умовах коли ми збираємося виокремлювати академічну та професійну складову програм навчання та розробляти стандарти вищої освіти. **Прислунаюся також до пропозиції завідувача сектору МОНмолодьспорту України Анатолія Гармаша** щодо необхідності розміщення на веб-сторінках вищих навчальних закладів інформаційних пакетів ЄКТС та прикладів Додатків до диплома про вищу освіту європейського зразка, що видаються вищим навчальним закладом.